

Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych w kontekście innych dokumentów strategicznych i programowych

Wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej planowanie długookresowe w sferze kierunków i zadań polityki społecznej stało się obowiązkiem władz publicznych wszystkich szczebli: krajowego, wojewódzkiego i lokalnego (uprzednio tylko powiatowego). Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych – i powiatowa, i gminna – nie jest zatem jedynym dokumentem, w którym zostały sformułowane cele i plany działań na rzecz podniesienia poziomu i jakości życia mieszkańców danego terytorium. Wręcz przeciwnie, strategia musi mieć umocowanie w dokumentach strategicznych przyjętych przez organ władzy wyższego szczebla i przenosić priorytetowe cele i kierunki działań na poziom lokalny – stosownie do potrzeb mieszkańców oraz możliwości ich zaspokajania.

(a) Dokumenty strategiczne

- **Narodowa Strategia Integracji Społecznej do roku 2010**

Jest to dokument, który wprowadza na grunt polski postanowienia Strategii Lizbońskiej i Europejskiej Agendy Społecznej, czyli tak zwane cele nicejskie. Autorzy Narodowej Strategii Integracji Społecznej (NSIS) sformułowali dwadzieścia priorytetów. Pięć z nich dotyczy edukacji i wyraźnie podkreśla jej rolę jako czynnika zmniejszającego zagrożenie ubóstwem i marginalizacją społeczną. Strategia kładzie silny akcent na działania profilaktyczne, zalecając między innymi rozszerzenie dostępu do wychowania przedszkolnego (w celu wyrównywania szans dzieci ze wsi lub dzieci niepełnosprawnych), prowadzenie we wszystkich szkołach zajęć reedukacyjnych dla uczniów o niższych możliwościach intelektualnych lub mniejszej sprawności, rozwijanie różnych form edukacji dla osób niepełnosprawnych. Do działań prewencyjnych należy również prowadzenie programów na rzecz zdrowia publicznego, zwłaszcza ukierunkowanych na wczesne wykrywanie zagrożeń dla zdrowia u dzieci i młodzieży oraz kobiet w ciąży.

W NSIS jest kilka priorytetów dotyczących walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Część z nich postuluje realizację aktywnej polityki zatrudnienia, w szczególności działania na rzecz zmniejszenia bezrobocia wśród młodzieży i osób długotrwale bezrobotnych oraz zwiększenia zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Równolegle mają być prowadzone działania zmierzające do ograniczenia wzrostu różnic dochodowych powodujących rozwarstwienie społeczne (zmniejszenie ubóstwa relatywnego) i poprawy warunków bytowych ludzi żyjących w skrajnym ubóstwie (zmniejszenie ubóstwa egzystencjalnego).

Z punktu widzenia podstawowych zadań gminnych ośrodków pomocy społecznej istotna jest walka z bezdomnością poprzez zwiększanie dostępu do lokali (mieszkań) socjalnych. Inne dwa priorytety NSIS, bezpośrednio dotyczące funkcjonowania systemu pomocy społecznej, koncentrują się na jej kadrach oraz formach udzielanych świadczeń. Ma nastąpić zwiększenie liczby pracowników socjalnych tak, aby wskaźnik zapisany w ustawie o pomocy społecznej –

1 pracownik socjalny na 2 tysiące mieszkańców – był rzeczywiście spełniony. Jest to warunek konieczny do tego, aby zrealizować następny priorytet: rozwój pomocy środowiskowej i wzrost liczby osób korzystających ze świadczeń udzielanych w formie usług. Jest to krok w kierunku przekształcenia ośrodka pomocy społecznej z instytucji przyznającej świadczenia pieniężne w placówkę, w której jest realizowana praca socjalna – podstawowe zadanie służb społecznych i najskuteczniejszy sposób usamodzielniania klientów, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji życiowej.

Należy podkreślić, że właśnie usługi społeczne, w szczególności dostęp do informacji, wiedzy, poradnictwa, etc. ma zasadnicze znaczenie dla przeciwdziałania marginalizacji społecznej. Autorzy Strategii zakładają, że do 2010 roku (bo na taki okres została opracowana NSIS) wszystkie powiaty i gminy będą prowadziły punkty informacji i poradnictwa obywatelskiego. Z pewnością będzie to sprzyjało realizacji kolejnego celu, jakim jest zwiększenie zaangażowania ludzi w działalność organizacji pozarządowych oraz nieformalnych grup społecznych, zwłaszcza o charakterze samopomocowym. Z kolei udział samorządów lokalnych w realizacji priorytetów NSIS wyraża się w tym, że każda gmina i każdy powiat opracuje i będzie realizować strategię rozwiązywania problemów społecznych.

Narodowa Strategia Integracji Społecznej pokazuje wyraźnie, że rozwiązywanie problemów społecznych to nie tylko kwestia działań naprawczych, ale również profilaktyki społecznej. Skuteczne rozwiązywanie podstawowych problemów społecznych, takich jak ubóstwo, bezrobocie, a w konsekwencji marginalizacja społeczna, wymaga uruchomienia działań w zakresie edukacji i ochrony zdrowia. Jednocześnie Strategia stawia na aktywizację zawodową, przy zachowaniu działań opiekuńczych dla tych, którzy nie są w stanie wejść na rynek pracy. Praca zamiast zasiłku to podstawowe założenie modelu aktywnej polityki społecznej, która stopniowo jest wdrażana za pomocą rozwiązań prawno - instytucjonalnych wprowadzanych do polskiego ustawodawstwa.

- **Narodowa Strategia Spójności na lata 2007-2013**

Opracowanie i realizowanie wojewódzkich strategii polityki społecznej oraz strategii rozwiązywania problemów społecznych wymagane jest nie tylko przez przepisy prawa krajowego. Ich opracowanie i wdrażanie jest niezbędne do tego, żeby korzystać ze środków z funduszy europejskich, dzięki którym można w skali regionalnej i lokalnej realizować działania naprawcze oraz profilaktyczne na rzecz rozwiązywania problemów społecznych. Dokumentem, który określa priorytety wykorzystania funduszy unijnych oraz tworzy system absorpcji tych środków w latach 2007-2013 jest Narodowa Strategia Spójności, przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 1. sierpnia 2006 roku.

Narodowa Strategia Spójności jest realizowana przy pomocy Programów Operacyjnych (PO) zarządzanych przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego oraz za pomocą Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO), które pozostają w gestii samorządów poszczególnych województw. Tworząc strategię rozwiązywania problemów społecznych

warto zapoznać się ze Szczegółowym Opiszem Priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (PO KL), który jest realizowany równolegle na poziomie centralnym i regionalnie. Środki finansowe przeznaczone na realizację priorytetów regionalnych komponentów PO KL służą między innymi: integracji społecznej, aktywizacji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, wspieraniu osób bezrobotnych w podjęciu pracy w ramach samozatrudnienia, przedsiębiorczości społecznej, etc. Samorządy lokalne mogą liczyć na finansowanie ze środków europejskich przy realizacji działań zaplanowanych w strategiach rozwiązywania problemów społecznych, zwłaszcza działań aktywizujących społeczność lokalną i zmierzających do budowania kapitału społecznego oraz działań ukierunkowanych na reintegrację społeczną i zawodową osób długotrwale bezrobotnych (czyli inwestycji w kapitał ludzki).

- **Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej**

Prace nad przygotowaniem strategii rozwiązywania problemów społecznych należy rozpocząć od zapoznania się z dokumentami o charakterze strategicznym, przede wszystkim z wojewódzką strategią w zakresie polityki społecznej¹. Jest ona integralnym elementem strategii rozwoju województwa i albo wchodzi w jej skład, albo stanowi odrębny dokument. Przedstawia założenia, priorytety i kierunki rozwoju regionalnej polityki społecznej, uchwalone przez samorząd województwa, które powinny być zgodne z ustaleniami przyjętymi w dokumentach rządowych, przede wszystkim takich, jak Narodowa Strategia Integracji Społecznej² i Narodowa Strategia Spójności³.

Poszczególne województwa – w nawiązaniu do priorytetowych celów przyjętych w strategii rozwoju województwa oraz wniosków z kompleksowej diagnozy sytuacji społecznej w danym regionie – formułują własne strategie polityki społecznej. Na przykładzie “Strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej dla województwa mazowieckiego na lata 2005 – 2013”⁴ widać wyraźnie zgodność tego dokumentu z priorytetami NSIS. Wśród celów strategicznych polityki społecznej na Mazowszu wymienia się między innymi rozwijanie aktywnej polityki rynku pracy w zakresie działań objętych pomocą społeczną, która będzie wspierana finansowo w ramach sektorowych i regionalnych programów operacyjnych;

¹ Strategie województwa w zakresie polityki społecznej są publikowane w internecie na stronach Urzędów Marszałkowskich, czasami jako część dokumentu pt. Strategia rozwoju województwa (np. w województwie łódzkim, małopolskim) albo jako odrębny dokument merytorycznie wpisujący się w strategię rozwoju województwa (np. Strategia polityki społecznej województwa śląskiego, Strategia wojewódzka w zakresie polityki społecznej dla województwa mazowieckiego)

² <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/informator/npr2/ds-polska.htm> lub <http://www.mps.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>

³ <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NSS>

⁴ “Strategia wojewódzka w zakresie polityki społecznej dla województwa mazowieckiego na lata 2005 – 2013” jest załącznikiem do Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020; została przyjęta przez Sejmik Województwa Mazowieckiego w dniu 4 lipca 2005 roku (uchwała nr 106/05); jest opublikowana na stronach internetowych Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej: <http://www.mcps.mazovia.pl>; zakładka ‘Opracowania’

wyrównywanie szans osób niepełnosprawnych i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, ubóstwu i bezdomności.

- **Strategie rozwoju gmin i powiatów**

Całościowa, spójna, wieloletnia koncepcja rozwiązywania problemów społecznych danej gminy lub powiatu, musi uwzględniać szerszy, społeczno – gospodarczy kontekst rozwoju gminy (powiatu). Zapewni to zgodność podejmowanych lokalnie działań z kierunkami rozwoju regionalnego oraz priorytetami polityki społecznej przyjętymi przez kraje członkowskie Unii Europejskiej, w tym Polskę. Strategie rozwiązywania problemów społecznych są integralną częścią strategii samorządowych, o których mowa w ustawie o zasadach prowadzenia polityki rozwoju: strategii rozwoju województw i strategii rozwoju lokalnego, w tym strategii rozwoju powiatów oraz strategii rozwoju gmin⁵. Wymóg posiadania powyższych strategii jest warunkiem koniecznym aplikowania o unijne środki finansowe.

(b) Dokumenty o charakterze programowym

Priorytetowe cele i kierunki działania przyjęte w strategiach są podstawą do sformułowania konkretnych działań zapisanych w dokumentach programowych, do opracowania których zobowiązany jest rząd oraz samorząd terytorialny: wojewódzki, powiatowy i gminny.

1) Krajowy Program “Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna”

Przedstawiona powyżej Narodowa Strategia Integracji Społecznej jest wdrażana poprzez Krajowy Plan Działania na rzecz Integracji Społecznej na lata 2006-2008, który jest częścią składową większego dokumentu pod tytułem: Krajowy Program “Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna”⁶. Działania przyjęte w Krajowym Planie Działania koncentrują się przede wszystkim na polityce prorodzinnej i polityce rynku pracy. Działania ukierunkowane na rodzinę i dzieci polegają na dalszym rozwoju systemu świadczeń skierowanych do rodzin (zarówno świadczeń pieniężnych, jak i usług), wyrównywaniu szans dzieci i rodzin, eliminowaniu deficytów edukacyjnych, a także zwiększaniu dostępu do usług, które pozwolą rodzicom łączyć pracę zawodową z wychowaniem dzieci (elastyczne formy zatrudnienia).

Z kolei rozwiązywanie problemu bezrobocia dokonuje się poprzez aktywizację zawodową osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy, to jest osób niepełnosprawnych, opuszczających zakłady karne, wychodzących z uzależnień, starszych wiekiem. Szansą na reintegrację społeczną i zawodową tych osób są Kluby i Centra Integracji

⁵ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. z 2006 r., nr 227, poz. 1658 z póź. zm.), art. 4

⁶ Krajowy Program “Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna” został opracowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej i przyjęty przez Radę Ministrów w październiku 2006; jest opublikowany na stronach MPiPS: www.mpps.gov.pl

społecznej, tworzone przez samorzady terytorialne lub organizacje pozarządowe⁷. Nowe miejsca pracy dla osób już przygotowanych do wejścia na rynek pracy mają powstawać w sektorze ekonomii społecznej, który będzie budowany w ramach rozwoju partnerstwa publiczno - społecznego i wspierany ze środków unijnych. Wśród działań strategicznych wymienia się w szczególności: rozwój zatrudnienia socjalnego, budownictwa socjalnego, kompleksowej formuły rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych, jak też rozwój instrumentów aktywizujących, stosowanych przez służby społeczne (na przykład kontraktów socjalnych).

Powyższe działania wymagają skoordynowanego wsparcia instytucjonalnego, przede wszystkim na szczeblu lokalnym. Dlatego też kolejnym działaniem priorytetowym jest wzmacnianie współpracy instytucji publicznych z podmiotami trzeciego sektora. Aktywna polityka społeczna polega na zaangażowaniu środowisk lokalnych w rozwiązywanie problemów społecznych – począwszy od etapu diagnozowania potrzeb i problemów społecznych, przez ustalanie priorytetów i planowanie działań, aż po ich realizację i ocenę efektów. Ma temu sprzyjać rozbudowa i poprawa jakości działania służb społecznych, a także ich współpraca z organizacjami pozarządowymi, nieformalnymi grupami mieszkańców, etc.

Z punktu widzenia autorów strategii rozwiązywania problemów społecznych, którzy po rozpoznaniu lokalnych potrzeb muszą zidentyfikować również zasoby niezbędne do ich zaspokajania, duże znaczenie ma Działanie 2.4.2. “Integracja i rozwój służb społecznych” zapisane w Krajowym Programie “Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna”. Działanie to jest odpowiedzią na powszechnie obserwowany zarówno niedobór kadr w publicznych służbach społecznych, funkcjonujących w obszarach rynku pracy, pomocy społecznej i wsparcia dla osób niepełnosprawnych, jak również brak współpracy między tymi służbami. Wymienione deficyty instytucji powołanych do rozwiązywania problemów społecznych są istotnym powodem niskiej skuteczności realizowanych przez nie działań – uniemożliwiają bowiem podejmowanie działań kompleksowych i długofalowych. Poprawa sytuacji ma nastąpić dzięki wdrożeniu działań strategicznych, przyjętych w Krajowym Programie na rzecz Integracji Społecznej, takich jak: wzrost zatrudnienia pracowników socjalnych, pośredników pracy i doradców zawodowych (dzięki projektom Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki), podnoszenie kompetencji zawodowych pracowników służb społecznych w ramach spójnego systemu edukacyjnego i zintegrowanego systemu kształcenia ustawicznego (finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego) oraz skoordynowanie działań gminnych i powiatowych instytucji pomocy społecznej i rynku pracy.

2) Programy do wojewódzkiej strategii polityki społecznej

⁷ Kluby Integracji Społecznej i Centra Integracji Społecznej to instytucje zakładane na podstawie przepisów ustawy z dnia 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym, Dz.U.03.122.1143 z późn. zm

W ustawie o pomocy społecznej z 2004 roku ustawodawca doprecyzował, że strategia wojewódzka w zakresie polityki społecznej ma w szczególności obejmować następujące programy:

- pomocy społecznej,
- wyrównywania szans osób niepełnosprawnych,
- przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu,
- profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych,
- współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Programy te powinny być przygotowywane po konsultacji z powiatami⁸. Ponadto, zgodnie z ustawą o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, samorząd województwa powinien corocznie – uwzględniając wojewódzką strategię polityki społecznej – przygotować regionalny plan działań na rzecz zatrudnienia, w którym określi preferowane programy regionalne i projekty lokalne – po zasięgnięciu opinii powiatu i partnerów społecznych⁹.

3) Programy do powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych

Katalog zadań własnych powiatu wymienionych w ustawie o pomocy społecznej zawiera również programy, które powinny służyć realizacji celów strategicznych. De facto, największe znaczenie ma program pomocy społecznej rozumiany jako dokument odnoszący się do strategii rozwiązywania problemów społecznych, ale nie tożsamy ze strategią. Zgodnie z logiką kaskadowego układu strategii i programów, powiatowy program pomocy społecznej powinien odnosić się do priorytetowych działań wojewódzkiego programu pomocy społecznej.

Z kolei obowiązek przygotowania programu wspierania osób niepełnosprawnych jest jedynie potwierdzeniem już istniejącego obowiązku wyartykułowanego w ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych¹⁰. Zadaniem powiatu jest, po pierwsze, opracowywanie i realizacja powiatowych programów działań na rzecz osób niepełnosprawnych w zakresie: a) rehabilitacji społecznej, b) rehabilitacji zawodowej i zatrudniania, c) przestrzegania praw osób niepełnosprawnych. Ustawodawca *expressis verbis* wskazuje na konieczność uzgodnienia tych programów z powiatową strategią dotyczącą rozwiązywania problemów społecznych. Drugim zadaniem powiatu jest współpraca z instytucjami administracji rządowej i samorządowej w opracowywaniu i realizacji wyżej wymienionych programów, co ma zwiększyć skuteczność działań podejmowanych w tym zakresie.

Biorąc pod uwagę aktywną politykę prorodzinną jako priorytet Narodowej Strategii Integracji Społecznej oraz wyzwania stojące przed Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie,

⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.; art. 21

⁹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm, art. 3 pkt 4

niewątpliwie ważnym programem w odniesieniu do strategii rozwiązywania problemów społecznych jest tworzenie i wdrażanie programów pomocy dziecku i rodzinie¹¹.

W ustawie o pomocy społecznej mowa jest jeszcze o innych programach, których celem jest integracja osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka. Na pewno takim programem jest “program przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy”¹², do którego stworzenia i realizacji władze powiatu są zobligowane na mocy ustawy o samorządzie powiatowym. Z kolei ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy mówi, że do zadań powiatu należy opracowanie i realizacja programu promocji zatrudnienia oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy stanowiącego część powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych¹³.

Kwestia partnerstwa publiczno – społecznego jest podnoszona zarówno w NSIS, jak i w ustawodawstwie, począwszy od ustawy o pomocy społecznej, która mówi o współpracy z organizacjami pozarządowymi, społecznymi, Kościołem Katolickim i innymi¹⁴. Relacje władz publicznych z organizacjami pozarządowymi, bez względu na obszar, w jakim się pojawiają, reguluje ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie¹⁵. Przepisy tej ustawy wskazują na konieczność uchwalania rocznego programu współpracy z organizacjami pozarządowymi. Ustawa wymienia zasady i formy, w jakich powinna odbywać się ta współpraca. Wiodącą zasadą jest pomocniczość, poza nią ustawodawca wymienia zasadę suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności. Natomiast co do form współpracy należy zwrócić uwagę na te, które dotyczą wzajemnego informowania się o planowanych kierunkach działalności i współdziałania w celu zharmonizowania tych kierunków; konsultowania projektów aktów normatywnych w dziedzinach dotyczących działalności statutowej tych organizacji oraz tworzenia wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym. Pozafinansowe formy współpracy mają ogromne znaczenie przy tworzeniu strategii oraz wszelkich dokumentów programowych.

4) Programy do gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych

Ustawodawca – podobnie jak w powiatach – zobowiązuje gminy do opracowania programu pomocy społecznej. W ustawie o pomocy społecznej wymienia się również opracowanie gminnego systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną oraz program

¹⁰ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji społecznej i zawodowej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, Dz. U. Nr 123, poz. 776 z późn. zm., art. 35a ust. 1, pkt 1 i 2

¹¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593, art. 19 pkt 4

¹² Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym, Dz. U. Nr 91, poz. 578 z późn. zm., art. 12, pkt 9c).

¹³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm, art. 9 ust 1 pkt 1

¹⁴ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593, art. 2 ust 2

¹⁵ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. Nr 96, poz. 873 z późn. zm., art. 5 ust. 3

profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, który został ponadto zapisany w ustawie o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹⁶. Poza tym w gminach ma również powstać program współpracy z organizacjami pozarządowymi¹⁷.

Za:

* Niepełnosprawny obywatel a mazowieckie strategie rozwiązywania problemów społecznych,

Fundacja Na Rzecz Transportowych Usług
Specjalistycznych dla Niepełnosprawnych - TUS
Warszawa 2007

* Wytyczne do tworzenia Samorządowej Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych

Autorki: dr Izabela Rybka, dr Dobroniega Trawkowska

Dr Izabela Rybka - socjolog, pracownica Programu Polityki Społecznej w Instytucie Spraw Publicznych, ekspert w projekcie PIW EQUAL "W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej" w Instytucie Rozwoju Służb Społecznych; specjalizuje się w problematyce pomocy społecznej, organizacji pozarządowych i przedsiębiorczości społecznej.

Dr Dobroniega Trawkowska – pracownica Instytutu Socjologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, superwizora pracy socjalnej

¹⁶ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, Dz. U. z 2002 r. Nr 147, poz. 1231 z późn. zm., art. 4¹ ust 2.

¹⁷ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. Nr 96, poz. 873 z późn. zm., Art. 5. 3. Organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego uchwala roczny program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz z podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3